

Sanayi Sonrası Toplum Kuramları

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Kemal Şan
Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü
mksan@sakarya.edu.tr
<http://www.sakarya.edu.tr>

Yrd. Doç. Dr. İsmail Hira

Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü
hira@sakarya.edu.tr
<http://www.sakarya.edu.tr>

ÖZET

Gelişmiş ülkelerde toplumsal yapının geçirdiği değişikliklere dayanan sanayi sonrası toplumunun şekillenmesine yönelik çalışmalar 1970'li yıllardan itibaren gündemi işgal etmeye başlamıştır. Artık gelişmiş-gelişmememiş veya gelişmekte olan ülkeler kavramsallaştırması yerini; tarım, sanayi ve sanayi sonrası toplum biçimlerine bırakmaya başlamıştır. *Bell* ve *Tourain* bu dönemi *sanayi sonrası toplum* şeklinde nitelendirdiler. *Bell* daha sonra bu nitelendirmeyi *bilgi/enformasyon toplumu*, *profesyoneller toplumu* gibi açıklamalarla zenginleştirdi. *Liotard*, söz konusu periyodu *postmodern durum* olarak değerlendirdi. Sanayi sonrası toplum kuramları, toplumsalın yapısal dönüşümünü ve bu değişimin sosyal sonuçlarını ele alırken, *postmodern toplum* kuramı zihinsel ve düşünsel dönüşümleri irdelemektedir.

Abstract

Post-Industrial Society Theories

The studies with respect to the formation of the post-industrial society, which have been depended upon the evolative changes of the societal structure in the developing countries, have been frequently seen in 1970's. Since then, instead of the terminology of developed – nondeveloped or developing – underdeveloped countries, it has been started to use the societies of agriculture, industry and post-industry. *Bell* and *Tourain* describe or identified this period as post-industrial society; later he expands this qualification by adding the following terms: the societies of information or knowledge and of professionals. However, *Liotard* presents this era as the state of postmodernism. The societal theories of postindustry examine structural transformation of society and the societal outcomes of this transformation, beside rational or mental evolutions.

GİRİŞ

Sanayi sonrası toplumunun yapısına yönelik kuramların birbirleriyle örtüşen noktalarının yanısıra, aralarında bir takım farklılıklarda söz konusudur ve bu farklılıklar salt bir vurgudan ibaret değildir. Örneğin, enformasyon toplumu kavramının enformasyon teknolojisi ile olan bağlantısı diğer kuramların da -postmodern toplum, tüketim toplumu, risk toplumu vs.- merkezinde yer almaktadır. Buna ek olarak küreselleşme, çeşitlilik, yerellik ve ademimerkezileşme ortak noktalar arasındadır. Söz konusu kuramları birbirinden ayıran nokta, yaşanan değişim ve dönüşümleri incelemek için kullandıkları çerçevelerdir.

Enformasyon toplumu kuramcıları, tüm ağırlığı teknolojik faktörlere vererek evrimci bir yaklaşım benimseme eğilimindedirler. Buna göre enformasyon devrimi ile şekillenen toplum (enformasyon toplumu) değişim sürecinin en son halkasını oluşturur. Daha önce tarım ve sanayi devrimleri gibi, enformasyon devriminin temelinde de yeni teknikler ve enerji türleri, yeni üretim biçimleri ve güçleri vardır. Bilginin belirleyici rolünü vurgulamak açısından bazen *bilgi*, bazende *enformasyon/bilgi toplumu* tanımları kullanılmaktadır. Masuda'ya göre enformasyon toplumu bilgisayar ve iletişim teknolojilerine yatırım yapan ve pek çok özelliğiyle sanayi toplumundan farklılık gösteren bir toplumdur. Enformasyon toplumu kuramı *üretim güçleri*ni vurgularken *post-fordist kuram üretim ilişkileri*ni vurgular. Teknolojinin nötr karakterinden ziyade teknoloji kullanımı ve uygulanımını belirleyen toplumsal ilişkiler matrisine oturtulur. Teknolojinin, emeğin, işbölümünün, organizasyon yapılarının *esnekleşmesi* ile karakterize edilen bir süreçtir ve özelleştirme ile devletin küçültülmesi politikaları ile bir paralellik taşır.

Postmodern toplum, günümüzde yaşanan gelişmeleri açıklamada kullanılan ve bir önceki döneme göre toplumun yeni evresini betimleyen bir kavramdır. Sanayi sonrası bir toplumu nitelendirir ve değişimin paradigmatik yönüne vurgu yapar. Söz konusu kuram, oluşum halindeki toplumun sanayi toplumundan farklı temeller üzerinde yükseldiği iddiasını taşır.

Sanayi toplumunda *üretim*in, sanayi sonrası toplumlarda ise *tüketim*in sembol olduğu gerçeğinden hareket eden sosyal bilimciler ise *tüketim toplumu* kavramıyla yaşanan değişimleri ve mevcut durumu analiz etmeye çalışmaktadırlar. Ele aldığımız bu kuramlar aslında aynı toplumsal evreyi açıklamaya çalışmaktadırlar: toplumsalın sanayi sonrasındaki almış olduğu biçim ve bunun dinamikleri. Fakat her bir kuram değişim ve dönüşümün farklı boyutlarına atıfta bulunarak toplumsalın nasıl bir yapılanma içinde olduğunu açıklamaya

çalışmaktadırlar. Süreç devam ettiği için söz konusu kuramların içeriğine ilişkin tartışmalarda devam etmektedir.

I. Sanayi Sonrası Toplum Kuramları

Ortaçağda insanlığın büyük bölümü yerleşik tarım uygarlığında yaşıyordu. XVIII. ve XIX. yüzyılda Sanayi Devrimini yapanlarla yapmayanlar keskin çizgilerle ayrılmış, dünya, sömürgecilerle sömürge ya da yarı sömürgeler arasında bölünmüştü. XX. yüzyılın sonunda ise ileri sanayi ülkeleri, sanayileşen ülkeler ve azgelişmiş ülkeler ayrımı ortaya çıktı. XXI. yüzyıl bu sınıflandırmaya *Sanayi Ötesi Toplumlar* kavramıyla bir yenisini ekledi. *Toffler*'in ifadesi ile bu, *Üçüncü Dalga Uygarlığı*nın başlangıcıdır. Yani yaşanan gelişmelerle yeni bir uygarlığın temelleri atılmaktadır. [1].

Dalga teorisyeni olarak bilinen *Toffler*, insanlık tarihinde üç büyük *uygarlık dalgasının* yaşandığını; birinci dalga *tarım uygarlığına*, ikinci dalga *sanayi uygarlığına* ve üçüncü dalga da *sanayi ötesi uygarlığa* (post-enüstriyalizm) tekabül eden bir uygarlık dönüşümü tasvir eder. *Toffler*, bu uygarlık aşamalarının her birinin kendine özgü bir sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik yapıya sahip olduğu gerçeğinden hareket ederek, felsefi temelde de farklılık arz ettikleri yönünde radikal bir ayırım yapar.

Toffler'e göre her uygarlığın insana, tabiata ve topluma yönelik bir açıklama biçimi/modeli vardır. İkinci Dalga Uygarlığı her açıklayabilmeye yetkin olan bir paradigma geliştirdiğine inanıyordu. Bu paradigma, *mekanik nedensellik* anlayışıyla şekillenmiştir. Bu uygarlık, nedenselliğin esrarını aydınlatacak yanıtları *Newton*'un keşfettiği evrensel çekimde bulur. *Newton*'a göre *neden* 'varlığı harekete geçiren güçtür'. Sanayi devriminin Avrupa'da yayıldığı sırada benimsenen bu mekanik nedensellik anlayış endüstri uygarlığının temelinde yatan temel argümandı. *Newton*'cu neden sonuç anlayışını gösteren tipik örnek, birbirine çarpan ve bunun sonucu olarak hareket eden *bilardo toplarıdır*. *Bilardo topları* metaforuyla gösterilmeye çalışılan, eğer bu dünya ayrı parçacıklardan oluşuyorsa, her şeyin nedeni bu topların birbirlerine çarpmaları ve biri birlerini etkilemeleridir. Bunların birincisi diğerlerinin hareketlerinin nedenidir. Hareket, birincisinin hareketinin sonucudur. [2].

Böylece karmaşık, içinde nelerin olabileceğini önceden kestirmeye imkan tanımayan esrarlı bir evren; düzenli, apaçık bir şekil almıştır. İnsan hücresi içindeki bir atomdan, gece gökyüzünde, çok uzaklarda gördüğümüz yıldız kadar bütün olgular maddenin hareketiyle

her parçanın ötekini etkilemesi, onu harekete geçirmesi ile anlaşılır bir hale gelmişti. Bu açıklama biçimi yeni doğmakta olan sanayi gerçekliğine dayanan kültüre doping etkisi yapmıştı. [3]

Bu paradigma temelinde kişisel, toplumsal ve siyasal davranış biçimlerimiz şekillenmektedir. Yalnız evrenin, doğanın değil, toplumun ve insanların da sabit önceden kestirilebilecek yasalara göre davrandıkları inancı da bu anlayıştan beslenir.* Newton'un gökyüzünü programlayan yasaları bulması gibi *Darwin* toplumsal evrim yasalarını, Freud da psikolojik yasaları bulmuştur. [4] Aynı anlayışa bağlı olarak *Durkheim*'de toplumsal yasaları keşfetmiştir.**

Bu bağlamda *üçüncü dalga uygarlığı* (post-endüstriyel toplum) da farklı bir paradigma temelinde şekillenmektedir. Nedensel ilişkilerin belirleyiciliği yerini farklılıklara farklı akıllara bırakmıştır. Daha *esnek ve rölatif* argümanların daha elverişli açıklamalara sahip olduğu yönünde yaygın bir kabul söz konusudur. [5]

Daniel Bell, günümüz ileri toplumlarında sanayi toplumunun temel yapısını değiştiren karmaşık değişiklikler oluştuğunu, toplumun kültürel ve yapısal temelinin değiştiğini belirtmektedir. Bu değişiklikler ekonomik alanda; mal ve eşya üreten bir ekonomiden hizmet üreten bir yapıya, daha az bilgi gerektiren bir yapıdan daha çok bilgi temelli bir yapıya ve sanayiye geçiş; mesleki açıdan, el işçiliğinin değer kaybetmesi, profesyoneller ile teknik işçilerin önem kazanması; örgütler ve kurumlar açısından, mülkiyetin en önemli faktör olmaktan çıkıp teorik bilginin siyaset ve yenilik kaynağı oluşturmada merkezi bir yer tutması; yeni ilgi alanı olarak, teknolojik gelişmeleri öngörme teknikleriyle yeni teknolojilerin uygulama sonuçlarının değerlendirilme faaliyetlerinin gelişmesi; teknoloji temelinde dayalı ve entelektüellerin etkin olduğu yeni karar verme biçimlerinin gelişmesi olarak belirtmektedir. [6] *Bell*, *Toffler*'dan farklı olarak, sanayi toplumundan sanayi sonrası topluma doğru, toplumsal yapıdaki bir çok alanda gözlenen değişimler radikal bir yeniden yapılanmayı sergilemekten ziyade eski yapının karakterinde yaşanan bir değişimdir. [7]

D. Bell toplumsal yapıyı sosyal, politik ve kültürel olmak üzere üç düzlemde incelemektedir. Sosyal yapı ekonomik ve sosyal sistemleri içermektedir. Batı toplumlarında sosyal yapının ilkesi ekonomizasyondur. Yani kaynakların en az maliyet ve kar maksimizasyonu hedeflerine yönlendirilmesidir. Bu nedenle de bugün pek çok ülkelerde kültürel eğilimlerde ciddi bir kriz yaşamaktadır. Çünkü ekonomizasyon rasyonaliteye, dar karar alma mekanizmalarına önem

verirken; yeni kültürel eğilimler antirasyonel davranış modellerini öne çıkarmaktadır. Bell'e göre bu durum Batı toplumlarının tarihi krizidir ve toplumu derinden etkilemektedir. Politik yaşamın ilkesi katılım, kültürel yapının ilkesi ise bireysel başarı ve kendini geliştirmedir. [8]

Sanayi sonrası toplum düşüncesi, Daniel Bell tarafından formüle edildiği biçimiyle, ilerlemenin son aşamasını gösterir: gelenekselden sanayi toplumuna ve şimdi de sanayi sonrası topluma geçiş. Her aşamayı diğerinden ayıran şey, Marx'ın ifadesi ile üretim biçimidir. Sanayi sonrası toplum mal üretiminden hizmet ekonomisine bir kayma ve hem teknolojik yeniliklerin hem de politikaların oluşturulmasının kaynağı olarak kuramsal bilginin oynadığı merkezi rol ile karakterize edilir. Toplumsal yapıdaki değişimler teknolojik değişimlere dayandığı kabul edilir. [9]

Sanayi sonrası toplum'u tanımlayan *esnek* emek ve üretim düzenlemeleri; işbölümünü, üretim ve tüketimdeki standardizasyonu ortadan kaldıran gevşemeler *postmodernizmin* belirsizlik vurgusunun endüstriyel düzlemdeki yansımaları gibidir. [10]

a. Enformasyon Toplumu Kuramı

Günümüz toplumlarının nitelmesinde yaygın olarak kullanılan adlandırmalarından biri olan enformasyon toplumu nitelemesidir. Sanayi sonrası ve postmodern toplum nitelemelerinde iletişim olgusu ve enformasyon üzerinde durulmakla birlikte, enformasyon toplumu kuramında bu husus daha ağırlıklı olarak ele alınmaktadır. Bu yaklaşımda, sanayi devrimiyle nasıl sanayi toplumuna geçiş sağlandıysa, elektronik devrimiyle de enformasyon toplumuna geçilmekte olduğu işret edilmektedir. Bu değişimle toplumun ve insanın değiştiği, bilgisayarların yaşama yoğun bir şekilde girdiği, iletişimin ve dolaşan enformasyonun arttığı, dünyanın her tarafından bilgi alma imkanının insana sağlandığı vurgulanmaktadır. [11]

Enformasyon toplumu kavramı, batı düşüncesinin liberal, ilerlemeci geleneğiyle bir uyum arz etmektedir. Aydınlanma'nın rasyonellik ve ilerlemeye duyduğu inancı muhafaza etmektedir. Bilginin ve onun büyümesinin daha fazla verimlilik ve özgürlükle bir tutulması ölçüsünde bu görüş, toplumun barındırdığı düzenlemelerde kökten değişiklikler olduğu yönündeki açıklamalara rağmen, Saint-Simon, Comte ve pozitivistlerin başlattıkları düşünce çizgisini sürdürür. [12] Bu düşünce çizgisi 18. yüzyıldan bu yana sosyolojide yer alan evrimci çizgiyi içerir. Mevcut değişimler geçmişteki değişimlerden türetilen bir model ışığında görülür ve modelin mantığı izlenerek gelecekteki değişimler kestirilmeye çalışılır. Böylece, tıpkı tarım

toplumunun yerini sanayi toplumunun alması gibi, aynı devrimci tarzda sanayi toplumunun yerini de enformasyon toplumu almaktadır. [13]

Enformasyon toplumunu karakterize eden özellikler şu şekilde özetlenebilir: Enformasyon toplumunda *beyaz yakalı* işgörenlerin sayısı *mavi yakalı* işgörelere oranla daha fazladır, dolayısıyla enformasyon toplumunda hizmetler sektöründe çalışanların oranı, tarım ve sanayi sektörlerindeki istihdama göre çok fazladır; Bilgi birikimi, özellikle gelişme ve kalkınmanın temelinde bulunan teknolojik bilgi, teorik bilginin kodlanması ile daha da artarak gelişmektedir. Ekonomik ve toplumsal mekanizmaların işlenmesinde, sistem analizi ve karar alma teori yaklaşımlarını ifade eden *entellektüel teknoloji* önem arz eder. [14]

Enformasyon toplumlarında üretim faktörlerinde görel bir değişme gözlemlenmektedir. Endüstrileşme sürecinde son derece gerekli olan hammaddeye sahip olmanın önemi enformasyon toplumları için söz konusu değildir. Özellikle 1974 petrol krizinin etkisi ile Japonya gibi gelişmiş ülkeler temel stratejilerini gözden geçirerek, enerji tüketimi çok fazla olan demir ve çelik gibi sektörlerden yüksek teknolojiye dayanan mikro elektronik gibi sektörler'e yönelmişlerdir. Daha çok enerji kullanımı öngören ve kitle üretimine dayanan sanayiler büyük ölçüde terk edilmeye başlanmıştır. Yeni endüstriler ise çok büyük ölçüde hammadde ve emeğin üretim sürecindeki ağırlığını azaltarak bilginin önemini ön plana çıkartmışlardır. Örneğin 1975/90 yılları arasında Japonya'da üretim üç misli arttığı halde hammadde kullanımında herhangi bir artış olmaması bunu desteklemektedir. [15]

b. Tüketim Toplumu Kuramı

Tüketim toplumuna giden yol, temel olarak üretimin bireyden bağımsızlaşması olgusu ile ilgilidir. Büyük seri halinde imalat, ancak kitle tüketimi ile birlikte yürütülebilirse söz konusu olabilir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru tüketim mallarını üretmekte olan işçiler genelde ürettikleri metalleri satın almaya pek muktedir değillerdi. İşçi aileleri genellikle parasal gelirlerinin yarısından fazlasını yiyecek giderlerine ayırmaktaydılar. 1900'lerin başında kapitalizm ile 1960'ların kapitalizmi arasındaki belli başlı farklardan biri, 1960'larda ücret artışlarıyla desteklenen tüketimin olağanüstü gelişmesi ve tikel bir tarzda, kitle tüketim tarzına bürünmesidir. [16] Bu yaklaşımın öncülüğünü ünlü Amerikalı otomobil üreticisi Henry Ford'un daha sonraları Gramsci tarafından *Fordizm* olarak nitelenecek çabaları ile kurumsallaştığını görmekteyiz. Ford, sıradan aileler için seri üretim yolu ile üretmiş olduğu otomobilleri arcılığı ile Batı kapitalizminde çığır açıcı öneme sahip bir değişimin öncülüğü

yapmıştır. Ford çalışanlarına yüksek ücret ödeyerek bu otomobilleri öncelikle onlara satmayı hedeflemekteydi. Bu, XX. yüzyılın özellikle ilk toplu üretim ve tüketimin yükselişinin ilk işaretiydi. Fordizm ilk elde, ürünlerin standartlaşmasına; tek bir model için uygun olarak tasarlanmış makinelerin geniş ölçekte kullanılmasına; emeğin Taylorist *bilimsel yönetime*; ürünlerin montaj hattı sistemiyle üretilmesine dayanan bir kitlesel üretim sistemi olarak anlaşılmalıdır. [17]

Ancak 1960-1970 arasında oluşan bunalım, Fordizmin çöküşünü ile neticelenir. Onun yerine, kapitalizmin post-fordizm adı verilen yeni bir aşamasına gelinecektir. Tıpkı Fordizmin, adını aldığı kurucusu gibi üreticiler tarafından yaratılması gibi, post-fordizm'e egemen olan temel faktör de üretimin yerine tüketimin geçmesidir. Bilgisayar destekli dağıtım sistemleri, Fordizm'in en önemli sorunlarından biri olan, toptancıların fazla stok yapmasını engellediği gibi, belirli bir grup tüketiciyi hedefleyen ürünleri de olanaklı kılar. Post-fordizm, kitlesel pazarın, tasarımın satışta temel etmen olduğu küçük bölümlere ayrılması olarak görmüştür - metalar artık yalnızca gerçekleştirecekleri kullanım değerleri için değil, tasarımlarının çağrıştırdığı yaşam tarzları için de satın alınacaklardır. Bu değişimler, üretim alanı içerisinde, "esnek uzmanlaşma"ya karşılık gelir. Yeni teknoloji -esnek imalat sistemleri gibi- artık belirli bir modele bağlanmayı gerektirmemekte, birbirinden farklı pek çok amaca uyulanabilmektedir. Üretimi koordine etmek için giderek artan bilgisayar kullanımı, tam da gerektiği kadar stok tutmaya olanak vererek, parça başına maliyetleri önemli ölçüde düşürür. Fabrika boyutları küçülür; emeğin rolü de değişir. Yeni üretim yöntemleri artık Fordizmin yarı-vasıflı makine kullanıcıları grubunu değildir.

Tüketim toplumu olgusunun gündeme gelmesinde bir önemli faktör de emeğin ikincilleşerek tüketici fonksiyonunun öne çıkmasıdır. Artık tüketicilik yetileri üretim potansiyellerinden daha önemli hale gelen ve yeni mekanizmalar kümesi aracılığıyla- baştan çıkarma, halkla ilişkiler, reklam, yeni gereksinimler- etkin ve etkili bir biçimde entegre edilen tüketicilerden söz açılabilir. [18]

Tüm parametreleri üretmek ve çalışmak üzerine dizayn edilmiş olan bir endüstri toplumuna üretmekten daha öncelikli bir hedef olarak tüketimin özendirilmesi, öncelikle bazı paradigmal değişmelerin geniş toplum kesimlerine kabul ettirilmesini zorunlu kılıyordu. Nitekim modernlik imgesinin temellerinde uzun süre, Hıristiyanlıktaki feragat, sade yaşam, hazlardan çekinme fikri ile bağlantılı olarak tüm bireylerden iyi olmak isteniliyorsa arzularını

denetlemenin yollarını bulmaları öğütlenmekteydi. [19] Buna bağlı olarak modernliğin daha ilk aşamalarından itibaren çalışma, üretimin akılcı bir biçimde örgütlenmesi, tasarruf ve ulusal bütünleşmeye odaklanmış bir üretim toplumunu idealleştirilmişti.

Bir tüketim toplumundan söz etmek için öncelikle bu çalışma etiğinin aşılması gerekmektedir. Bugün için bir çok toplumda bu etik dönüşüm çoktan yaşanmış ve dünya üzerindeki çoğu toplum tüketim toplumu olarak anılmaya başlanmıştır. Özetle tüketim toplumu kavramı ile öncelikli olarak ifade edilmek istenen olgu tüketim toplumunun tüm bireyleri ile tüketime yönelmiş, *kafalarını tüketmeye takmış olan bir toplum* tasarımı gündeme getirmesinde yatmaktadır. [20]

Bu toplumda her bireyin en öncelikli görevi tüketmektir. Tüketim toplumunun üyelerini şekillendirme biçimi her şeyden önce tüketici rolünü oynama gereksinimce belirlenir ve toplumun üyelerine gösterdiği örnek norm, bu rolü oynama yeteneği ve arzusu çerçevesinde şekillenir. İşlerin normal ve yolunda gittiğinin başlıca modern ölçüsü, bir toplumun gerektiği gibi işlediğinin göstergesi olan “iktisadi büyüme”, tüketim toplumunda “ulusun üretici gücün”nden ziyade tüketicilerin şevk ve kuvvetlerine bağlı gözüküyor. Bir zamanlar çalışmanın üstlendiği rol olan kişisel güdüler, toplumsal bütünleşmeyi ve sistemin üretimini birbirine bağlama rolü şimdi tüketim faaliyetine devredilmiştir. [21] Özetle tüketim toplumu temel olarak, akılcılık, çilecilik ve ilerleme inancı üzerine kurulu olan bir üretim toplumundan, bireyin sistemin işleyişine, yalnızca emeğiyle ve düşüncesiyle değil, aynı zamanda, kendi tüketimini yönlendiren ve yalnızca üretim sistemi içinde sahip olduğu yerin birer sonucu olmayan, arzu ve gereksinimleriyle de katıldığı bir topluma geçişe işaret etmektedir.

Frankfurt Okulu’nun tüketiciliğe ilişkin eleştirisi Max Horkheimer ve Thedor W. Adorno’nun birlikte kaleme aldıkları *Aydınlanmanın Diyalektiği* adlı eserde temellendirilen “*Kültür Endüstrisi*” çözümlemesine dayanmaktadır. Max Horkheimer’in daha sonra *Akıl Tutulması*’nda vurguladığı gibi kitle kültürü’nün sunduğu bütün araç ve kolaylıkların, bireysellik üzerindeki toplumsal baskıları güçlendirmekte olduğunu ve bireyin direnme imkanını, modern toplumun atomize edici işleyişi içinde kendini koruma imkanını elinden aldığını ifade etmektedir. [22]

Kültür endüstrisi, eleştirel teori düşünürlerine göre, insanı geçmiş dönemdeki tahakküm yöntemlerine ve pratiklerine oranla çok daha ince ve etkin yöntem ve pratiklerle cendere

altında tuttuğu görüşündedirler. Bu durum kendini en fazla tüketin alanında göstermektedir. Bu ise siyasal arenada gelecekte yeni bir faşizm dalgasına boy verebilecek boyutlara dahi ulaşabilecektir. Kültür endüstrisinde kendisini gösteren katı bütünleşme, siyasette nelerin olabileceğinin bir işaretidir. Değişik dergilerin ya da filmlerin değişik fiyat ve beğeniye hitap eder tarzda sunulması aslında bütünüyle tüketicileri sınıflandırma, organize etme yada etiketleme olayıyla ilgilidir. “Kimse kaçmasın diye herkes için bir şeyler öngörülmüştür, farklar tesviye edilerek birbirine uydurulmuş ve çekici kılınmıştır. Halkın ihtiyaçları seri niteliği taşıyan bir hiyerarşiyle karşılamak, özelliklerin sırf matematiksel olarak yazıya dökülmesine yaramaktadır.” Bütün tüketicileri kapsayacak çapta bir takım kategorilendirmeler yapılmakta, kimse de bunun neden böyle olduğuna ilişkin bir soru soramamakta, olayı olduğu gibi kabullenmektedir. Halka düşen görev, kendi tipi için seri halde üretilen ürünleri tüketmektir. “Birer istatistik malzemesi olarak tüketiciler, propaganda mekanlarından artık bir farkı kalmayan araştırma mekanlarının haritalarında gelir gruplarına göre ayrılmakta ve kırmızı, yeşil, mavi alanlara dağılmaktadır.” [23]

Adorno ve Horkheimer’den sonra Herbert Marcuse, tüketim toplumu ve tüketim kültürünün, bireyleri tüketime dayalı yaşam biçimlerini “satın almaya” zorlayan “*yanlış ve sahte ihtiyaçlar*” ürettiğini ileri sürmüştür. Marcuse, postendüstriyel kapitalizmin beraberinde getirmiş olduğu tüm nimetleri farkı bir gözle ele alarak, diğer arkadaşları gibi oldukça kötümser bir perspektif sunmuştur. Yeni oluşmaya başlayan yapının karşı tarafında bulunan şeylerin tümünden farklılaştığına inanmaktadır. Artan cinsel özgürlüğün, daha geniş maddi bolluk ve *tüketimin*, kültüre daha kolay ulaşmanın, daha iyi barınma koşullarının, artan toplumsal hareketliliğin, düşüncenin kontrol edilmesinde gittikçe artan manipülasyona ve karmaşık biçimlere, entelektüel ve manevi yaşamın gittikçe daha çok alçaltılmasına, varlığın değer yitirmesine ve insanlıktan çıkmasına eşlik eden şeyler bu toplumun temel karakteristikleri arasında yerini almıştır Marcuse göre. Ona göre modern birey ne kadar mutlu ise, farkında olmadan kurulu sosyo-ekonomik sistemin iktidarına o kadar şaşmaz bir biçimde teslim olmaktadır. [24]

Marcuse, tüketim kültürünün yarattığı bireyselliğin, sömürü ve toplumsal kontrolü sağlamak amacıyla geliştirilen yarı bireysellik olduğunu savunan ilk düşünürlerdendir. Marcuse bu görüşlerini özellikle Tek Boyutlu İnsan adlı eserinde temellendirmiştir. Marcuse’ün analizine göre, liberal kapitalizmin devrimci çelişkisi, ileri kapitalizmin gerçek karşıtlıktan yoksun, ‘tek boyutlu’ toplumlarından uzaklaştırılmıştır. Bu toplumlar hür seçimlerden, özgür basından,

tüketici tercihlerinden ve totaliter komünizme aşık zıtlıklardan dolayı, özgür gibi görünmektedir. Oysaki ileri kapitalizmin özgürlüğü, gerçekte, giderek daha etkili bir biçimde yönetilen bir toplumda, dikkati toplumun manipülasyonu ve konformizminden uzaklaştırmaya ve dolayısıyla da, bu manipülasyon ve konformizmi pekiştirmeye yarayan ‘*baskıcı hoşgörü*’dür. O’nun kasvet verici tasviri, umuda yer bırakmayan, kesintisiz bir manipülasyon ve *denetim toplumu* ortaya koyar. [25]

Kimi kuramcılara göre tüketim toplumunun bizatihi kendisi, modernliğin sınırlarının dışına çıkmayı gerektirecek kadar modernlik ötesine göndermede bulunmaktadır. Modern dönemlerin Püriten etik çerçevesinde şekillendiğini ifade eden Zgmunt Bauman’a göre postmodern dönemin en ayırıcı unsurunu ve en popüler betimlemesini *tüketici toplumu*’nda buluruz. [26] Benzer kanaatler bir başka önemli toplum kuramcısı Alain Touraine’de de tanık olunmaktadır: “Tüketim toplumuna giriş, herhangi bir toplumsal değişmeden çok daha güçlü bir biçimde modernlikten çıkış anlamı taşır, çünkü modernliği en iyi tanımlayan, tutumların edimcilerin modernleşme sürecindeki yerleriyle, yani önde yada arakada altta yada üstte olmasıyla belirlenmesidir. Birdenbire, tutumların bu toplumsal ve iktisadi kaburgası çözülür ve edimci kendisine göre yada ilkel küçük gruplara aidiyetine göre konumlanma durumunda kalır.” [27]

Tüketim toplumu, metaların *mübadele* ve orijinal *kullanım değerlerinin* ortadan kaldırılmasıyla ortaya çıkmaya başlamıştır. Marc Guillaune, tüketimcilik evresinde pazardan alınan malların “*yarar işlevi*” gölgelenirken, “*gösterge işlevi*”nin başköşeye geçtiğini öne sürer. İmrenilen, elde edilmeye çalışılan, alınan ve tüketilen göstergelerdir. Metaların özgün kullanım değerlerinin ortadan kalkması ile metaların ikincil ve yapay yeni değerlerine kavuşmaları eş zamanlı olarak gerçekleşmektedir. Bu ise metalara geniş bir kültürel çağrışımlar ve yanlısalar silsilesini üstlenebilecek ölçüde geniş bir özgürleşme getirecektir. Özellikle reklamlar bu durumu sömürmeye muktedir olup, sabun bulaşık makinesi, otomobiller gibi çeşitli sıradan tüketim mallarını romantik sevdâ, egzotiklik arzusu, güzellik, doyum bilimsel ilerleme, iyi hayat imgeleri ile ilişkilendirilir. [28]

Tüketim toplumu ile ortaya çıkan mallara yönelme geçmişte insanların yalnızca sabit ihtiyaçlarını gidermeye yönelik olarak yaptıkları harcamalardan temelde farklılaşmıştır. Reklam medya ve malların teşhirine yönelik teknikler yoluyla malların orijinal kullanım değerleri değeri başka bir deyişle malların anlamları istikrarsızlaştırılarak bunlara birbirleri ile

bağdaştırılan bütün bir duygular ve arzular silsilesine davetiye çıkartılabilen yeni imge ve imajlar iliştilmiştir. Bu sebepten ötürü postmodern tüketim toplumunda tüketilen mallardan öte bu mallara biçilen sembolik anlamlar öne çıkmaktadır. [29]

c. Postmodern Toplum Kuramı

Modern ile postmodern arasındaki kopuş ya da kırılmada neyin belirleyici olduğu konusu, ayrıca bu iki kavramın gerçekten iki farklı toplum aşamasına tekabül edip etmediği sosyal bilimciler arasında tartışmalıdır. Fakat sanayi sonrası toplumu postmodern toplum* olarak niteleyenler, diğer nitelermelerden (tüketim toplumu, enformasyon toplumu vs.) epistemolojik açıdan farklılık arz ederler. Postmodern toplum teorisyenleri genel olarak sanayi sonrası toplumu, modern sonrası olarak farklı bir paradigma temelinde yeniden şekillendiği yönünde ortak bir kanaati paylaşırlar. Onlara göre postmodern toplum, modernitenin temel referansı olan Aydınlanma düşüncesinden epistemolojik bir kopuş temelinde bir farklılığa tekabül eder.

*Lyotard, Baudrillard, Jameson**, *Foucault, Touraine* ve *Bell* gibi modernliğin eleştiricileri, gelişmiş ileri Batı toplumlarındaki modernliğin dönüşüm eşiğinde olduğunu, modernlikten bir kopuşun yaşanmakta olduğunu, yeni bir dönemin ortaya çıktığını savunmaktadırlar. Buna karşın, *Habermas, Giddens* ve *Gellner*, iddia edildiği gibi yeni bir dönemden bahsedilemeyeceği, ancak içinde bulunduğumuz dönemin modernliğin ileri bir biçimi olduğu konusunda hemfikirdirler. Habermas modernliğin *tamamlanmamış bir proje* olarak devam ettiğini, fakat modernliğin totalleştirici *araçsal akıl* yerine *eleştirel akıl* temelinde yeniden inşa edilmesi gerektiğini savunur.

Giddens ise, modernliğin sonu, postmodernizm gibi anlayış ve terimlerle uğraşmak yerine, toplumsal bilimlerde şimdiye kadar belirli ve özgül nedenlerden dolayı yetersiz şekilde anlaşılmuş olan modernliğin kendi doğasına bakılmasını önermekte ve postmodernizme karşı radikal bir tavır sergilemektedir. [30]

Büyük ölçüde kültürel alandan kaynaklanıp gelişen postmodernizm kavramı, gittikçe yaygınlaşıp daha birçok alanı kapsar hale geldi. Yalnızca postmodern resim, mimari, edebiyat ve sinemadan değil, aynı zamanda postmodern felsefe, postmodern politika, postmodern ekonomi, postmodern aile hatta postmodern kişiden söz edildiği görülmektedir. Bu durum sanayi toplumlarının yeni bir nitelendirmeyi hak edecek kapsamlı bir dönüşümden geçtiklerini ima etmektedir. Böylece yalnız postmodern bir kültürden değil, gitgide

postmodern olan bir toplumda yaşamakta olduğumuz sorusu ortaya çıkıyor. [31]

Endüstriyel toplumların siyasal-kültürel mantığına şekil veren modernite teorilerinin adeta kitle üretimi düşüncesine uygun olarak savundukları homojen toplum tezlerine, *postmodern* söylemle karşı çıkmaktadır. Dolayısıyla modernizmin, her yerde geçerli olabileceği yöndeki büyük boy kuramlar (büyük anlatılar) geçerliliklerini kaybetmeye başlamıştır. Öte yandan modern/endüstriyel toplumlarda *homoeconomicusa* indirgenen insanın diğer boyutları yeniden keşfedilmeye başlanmıştır. Üretim/yönetim sürecinde insan faktörünün önem kazanması yanı sıra toplumsal sorumluluğu da artmıştır. [32]

Postmodernleşme iki düzlemde kendini ortaya koymaktadır. Gücün desantralizasyonu ve çatışmaların ekonomik zeminden kopması. *Modernitede* politik süreç esas olarak sınıfsal ve ulusal nitelikte iken; *postmodernitede* sınıfsal farklar çözülmekte; ulus üstü organlar ortaya çıkmakta; global kültürel geçişler önem kazanmaktadır. Bir yandan da üretimin fiziksel araçları birikim süreci içindeki önemlerini yitirmekte; mental aktivitenin göstergesi olan bilgi yeni üretici güç olarak öne çıkmaktadır. [33]

Bauman'a göre, postmodern durum, *yanlış bilinçten kurtulmuş modernliktir*. Bilhassa entelektüeller, evrensel hakikat ve akıl konusundaki her hangi bir anlayıştan hareketle topluma mutlak kurallar ve standartlar biçmekten ibaret bir rol oynamayacaklarını artık kavramaya başlamışlardır. Böylesi ilkeler yoktur. Entelektüeller daha ılımlı bir rol oynamayı, toplulukların birbirini anlamalarına yardımcı olmak üzere bir gelenek ve görenek yorumcusu rolünü kabul etmelidir. Bu modernist *yasa koyucuların* yüksek konumundan bir düşüş gibi görününebilirse de, daha gerçekçi olmakla kalmayıp aynı zamanda bireylere *ahlaki tercih ve sorumluluğu* yeniden teslim etme avantajlarına sahiptir. Bireyler ve toplumlar kendi kaderlerine şekil verme bakımından, modernliğe ilişkin klasik toplum kuramının onlara izin verdiği kadar çok daha fazla özgür olup çok daha az belirlenmişlerdir. Bu anlamda, bir perspektif olarak postmodernlik, modernliğin gizli kalmış potansiyellerini açığa çıkarır. [34]

Postmodernizm yalnızca yeni bir toplum ya da toplumsal gerçeklik hakkında değil, aynı zamanda bizim gerçekliğin kendisini anlama tarzımız hakkında iddialar ortaya atar. Tarih ve sosyolojiden hareket ederek hakikat ve bilgi konusunda felsefi sorulara uzanır. [35]

SONUÇ

Sanayi sonrası toplumların sosyo-ekonomik, sosyo-politik ve kültürel oluşumlarına ilişkin kuramlar, çağdaş toplumların bir parçalanma, çoğulculuk ve bireycilik sergilediği yönünde bir içeriğe sahiptir. Bu durum kısmen post-fordist kuramcılarının iş örgütlenmesi ve teknolojideki değişimlerle ilgili değerlendirmeleriyle paralellik arz eder. Küresel düzeyde yaşanan gelişmeler ise sosyo-kültürel yapılar üzerinde, yerel olanın ve bölgesel kültürlerin önem kazanması yönünde belirleyici bir rol oynamaktadır.

Sanayi sonrası döneme yönelik değerlendirmeler iki farklı tartışma temelinde sürdürülmektedir. İlki, sanayi sonrasında toplumun farklı bir paradigma üzerinde yeniden inşa edildiği, diğeri ise teknolojik değişimlerin hızlı bir şekilde üretim ve tüketim olgusu üzerinde değişimi zorladığı fakat bunun bir paradigma değişimine yol açmadığıdır. Yani yeni enformasyon teknolojisinin toplumsal ve ekonomik hayat için taşıdığı önem konusunda kuşku olmamasına karşın yeni bir toplum inşasına ya da toplumsal evrimin yeni bir evresine yol açmadığına işaret edilmektedir. Örneğin Toffler, yeni enformasyon teknolojileriyle birlikte sanayi toplumunun (ikinci dalga) *mekanik nedensellik* düşüncesiyle oluşan paradigması yerini, sanayi sonrası toplumda *rölativite* temelinde yükselen yeni bir paradigmaya bırakmıştır. Buna mukabil Habermas ve Giddens gibi sosyal bilimciler yeni gelişmeleri modernitenin ileri bir aşaması olarak değerlendirmektedirler. Habermas söz konusu gelişmeleri modernlik projesinin, hala devam ettiği fakat, modernliğin temeli olan Aydınlanma düşüncesinin yeniden yorumlamak gerektiğini (araçsal aklın yerini eleştirel aklın alması) ileri sürmektedir. Giddens ise mevcut durumu *ileri* ya da *yüksek modernlik* kavramlarıyla açıklayarak kanaatini modernliğin devam ettiği yönünde kullanmaktadır.

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız kuramlar bağlamında şunları söyleyebiliriz: Sanayi dönemi toplum yapısıyla sonrası arasında ekonomik, politik ve sosyal alanlarda ileri sanayi toplumları önemli sayılabilecek bir dönüşüm yaşanmaktadır. Bu dönüşümler diğer toplumlar üzerinde küresel etkiler yaratmaktadır. Bu etkilere karşı gösterilen reflekslerle yerel değerler önem kazanmaya başlamıştır ki, bu da çeşitliliğin, farklılığın bir değer olarak dünya gündemine girerek bir yer edinmesiyle sonuçlanmıştır. Söz konusu değişimler eklektik yeni bir kavramla açıklanmaktadır: *Küyerelleşme*.

Bu bağlamda postmodern toplum kuramını sanayi sonrası toplumun kültürel belirleyeni olarak değerlendirmek mümkündür. Söz konusu toplum kuramları, yaşanan değişimin farklı alanlarına vurgu yapmaları açısından formel bir farklılığa; farklı akıllara, kültürlere, tüketim

eğilimlerine vurguları açısından da bir benzerliğe sahip olduklarını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Bauman, Zgmunt, Yasa Koyucular İle Yorumcular, (Ç. K. Atakay), Metis Yayınları, İstanbul, 1996.

Bayhan, Vehbi, Goballeşle ve İnernet Örneği, I. Türkiye'de İnernet Konferansı, 17-18 kasım 1995, Bilkent Üniversitesi, Ankara.

Belek, İlker, Postkapitalist Gelişmeler, Sorun Yay., İst., 1997.

Bozkurt, Veysel, Enformasyon Toplumu ve Türkiye, Sistem Yay., İst., 1996.

Callinicos, Alex, Postmodernizme Hayır, (Ç. Ş. Pala), Ayraç yayınları, Ankara, 2001.

Featherstone, Mike, Postmodernizm ve Tüketim Kültürü, (Ç. M. Küçük), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.

Horkheimer, Max, Akıl Tutulması, (Ç. O. Koçak), Metis Yayınları, İstanbul, 1990.

Horkheimer, Max ve Adorno, T. W., Aydınlanmanın Diyalektiği, (Ç. O. Koçak), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1996.

Jameson, Frederic, Marksizm ve Biçim, (Ç. M. H. Doğan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

Kızılcılık, Sezgin, Postmodernizm Dedikleri, Saray Kitabevi, İzmir, 1996.

Kumar, Krishan, Sanayi Sonrası Toplumdan Postmodern Topluma, (Ç. M. Küçük), Dost Kitabevi Yay., Ankara, 1999.

Toffler, Alvin, Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor?, (Ç. M. Çiftkaya), İz Yay., İst. (Tarihsiz).

Tomlinson, John, Kültürel Emperyalizm, (Ç. E. Zeybekoğlu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.

Tourane, Alain, Modernliğin Eleştirisi, (Ç. H. Tufan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994.

Wagner, Peter, Modernliğin Sosyolojisi, (Ç. M. Küçük), Sarmal yayınları, İstanbul, 1996.

West, Davit, Kıta Avrupası Felsefesine Giriş, (Çev. Ahmet Cevizci), Pardigma Yayınları, İstanbul, 1998.

Yılmaz, Aytekin, Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar, Vadi Yay., Ankara, 1996.

[1] Gülten.Kazgan, ‘Üçüncü Dalga Uygarlığı ve Türkiye’, Toffler, Alvin, Üçüncü Dalga, (Ç. A. Seden), Altın Kitaplar Yay., 1981, (içinde), s, I-II.

[2] Alvin Toffler, Üçüncü Dalga, (Ç. A. Seden), Altın Kitaplar Yay., 1981, (içinde), s, 161.

[3] A.g.e., 162.

* “Bu yeni nedensellik anlayışı, yeni zaman, mekan ve madde anlayışlarıyla birleşerek insanlığı eski birtakım plavrların zulmünden kurtarmıştır. Bilimde, teknolojide büyük başarıların gerçekleşmesini mümkün kılmıştır. Düşünce ve uygulama düzeylerinde harikalar yaratmıştır. Otoriter davranışlara meydan okumuştur ve insan aklını binlerce yıldan beri süren hapis hayatından kurtarmıştır. Ama endüstri-realitebir yandan da kendisi yeni bir hapisane kurmuştur. Miktarla dökemediği her şeyi küçümseyen ya da görmemezliğe gelen, çoğunlukla kurallara sıkı sıkı uymayı öven, hayal gücünü kullanmayı cezalandıran, insanları aşırı derece de basit, protoplazma birimlerine indirgeyen, her sorunu mühendis kafasıyla incelemeye çalışan sanayi kafasını yaratmıştır.”(A.g.e., 164)

[4] A.g.e., 163.

** “Bir sosyal olay kendinden önce gelen bir başka sosyal olayın sonucudur.”

[5] Alvin Toffler, Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor?, (Ç. M. Çiftkaya), İz Yay., İst., s, 105-107.

[6] Aytekin Yılmaz, Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar, Vadi Yay., Ankara, 1996, s, 93.

[7] A.g.e., 93.

[8] İlker Belek, Postkapitalist Gelişmeler, Sorun Yay., İst., 1997, s, 154-55.

[9] Alex Cllinicos, Postmodernizme Hayır, (Ç. Ş. Pala), Ayraç Yay., Ankara, 2001, s, 188.

[10] Belek, a.g.e., 174.

[11] Yılmaz, a.g.e., 108-9.

[12] Krishan Kumar, Sanayi Sonrası Toplumdan Postmodern Topluma, (Ç. M. Küçük), Dost Kitabevi Yay., Ankara, 1999, 15-16.

[13] A.g.e., 26.

[14] Vehbi Bayhan, Goballeşle ve İnernet Örneği, I. Türkiye’de İnternet Konferansı, 17-18 kasım 1995, Bilkent Üniversitesi, Ankara.

[15] Veysel Bozkurt, Enformasyon Toplumu ve Türkiye, Sistem Yay., İst., 1996, s, 83-84.

[16] Peter Wagner, Modernliğin Sosyolojisi, (Ç. M. Küçük), Sarmal yayımları, İstanbul, 1996, s, 30.

[17] Alex Callinicos, Postmodernizme Hayır, (Ç. Ş. Pala), Ayraç yayımları, Ankara, 2001, s, 207.

[18] Zgmunt Bauman, Yasa Koyucular İle Yorumcular, (Ç. K. Atakay), Metis Yayınları, İstanbul, 1996, s, 214.

[19] Alain Tourane, Modernliğin Eleştirisi, (Ç. H. Tufan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994, s, 163.

[20] John Tomlinson, Kültürel Emperyalizm, (Ç. E. Zeybekoğlu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s, 183.

[21] Bauman Zgmunt, Yasa Koyucular İle Yorumcular, (Ç. K. Atakay), Metis Yayınları, İstanbul, 1996, s, 44.

[22] Max Horkheimer, Akıl Tutulması, (Ç. O.Koçak), Metis Yayınları, İstanbul, 1990, s, 166.

[23] Max Horkheimer ve, T. W. Adorno, Aydınlanmanın Diyalektiği, (Ç. O. Koçak), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1996, s, 11-12.

[24] Frederic Jameson, Marksizm ve Biçim, (Ç. M. H. Doğan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s, 104.

[25] Davit West, Kıta Avrupası Felsefesine Giriş, (Çev. Ahmet Cevizci), Pardigma Yayınları, İstanbul, 1998, s, 97.

[26] Zgmunt Bauman, Yasa Koyucular İle Yorumcular, (Ç. K. Atakay), Metis Yayınları, İstanbul, 1996, s, 229.

[27] Alain Tourane, Modernliğin Eleştirisi, (Ç. H. Tufan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994, s, 164.

[28] Mike Featherstone, Postmodernizm ve Tüketim Kültürü, (Ç. M. Küçük), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996, s, 39.

[29] A.g.e., 188.

* Postmodernizm tartışmaları belli başlı üç yaklaşımdan kaynaklanmaktadır; İlki, içinde gelecek kestirimleri de bulunan yeni durum ya da aşama saptamalarıdır. İnsanı ve toplumu belli bir tarihsellik içinde açıklamak iddiasında olan kuramlar bir gelecek kestiriminde bulunurlar. Postmodernizm çözümlmelerine kaynaklık eden ikinci yaklaşım; kültür ve sanat sanatsal estetik alanında ortaya çıkmıştır. Postmodernizm söyleminin üçüncü kaynağı; bilime ve bilgiye yaklaşımın radikal bir kritiği ya da epistemolojinin sorgulanması olmuştur (Nesrin Kale, Modernizmden Postmodernist Söylemlere Doğru, Doğu-Batı Dergisi, yıl: 5, sayı: 19, 2002, sf, 33).

* “Frederic Jameson ve Scott Lash daha muğlak bir model sunarlar. İkisi de yeni bir toplum, postmodern bir toplum düşüncesini biçimsel olarak reddeder. Kabullendikleri postmodern kültürü *geç kapitalist mantığın kültürel eğemeni* olarak görürler. İkisi de kültüre ekonomi ve

toplumda merkezi bir yer vermekle kalmaz, aynı zamanda geç (ya da örgütsüz) kapitalizm konusunda yaptıkları açıklamaların bütünü, yeni bir durum içerisinde olduğumuzu, kendisini geçmişteki toplumlardan belirleyici ölçüde ayıran bir durum içerisinde olduğumuzu önerir (Kumar, a.g.e., 161) .” Jameson, postmodernizmi kapitalizmin belli bir aşamasının, *geç kapitalizmin* kültürü olarak görür. Yeni sistemin sanayi sonrası toplum kuramında olduğu gibi ‘bir kırılma, kopuş ve dönüşüm’ oluşturmaktan ziyade kendisinden önce gelen sistem ile arasındaki temel sürekliliği göstermek istediği için sanayi sonrasında değil, geç kapitalizmden söz etmektedir (140-41).

[30] Sezgin Kızıılçelik, Postmodernizm Dedikleri, Saray Kitabevi, İzmir,1996,162.

[31] Kumar, a.g.e., 172.

[32] Veysel Bozkurt, Enformasyon Toplumu ve Türkiye, Sistem Yay., İst., 1996, s, 60.

[33] Belek, a.g.e., 175.

[34] Bauman, Intimatinos of modernity’ en aktaran Kumar, a.g.e., 169.

[35] Kumar, a.g.e., 149.